

УДК 94 (477) «1917/1920»

Вячеслав Попов

ДЕФОРМАЦІЯ ПРЕДМЕТНОГО СВІТУ В ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ МЕШКАНЦІВ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ У 1917–1920 РР.

У статті характеризуються процеси, які відбувалися під час революції та громадянської війни 1917–1920 рр., у оточуючому міських мешканців середовищі, що складалося зі звичних речей. Визначається доля всього хатнього майна, зокрема меблів, одягу, посуду, книг тощо. Робиться висновок, що внаслідок втрати традиційного стилю життя, більшість городян позбавилася не тільки колишніх звичаїв та звичок, але й залишила у минулому свою соціальну ідентичність. Це явище додатково сприяло перемозі більшовиків.

Ключові слова: національно-демократична революція 1917–1920 рр. в Україні, повсякденне життя міського населення, житловий фонд, хатнє майно, спекуляція.

Повсякденності була в усі часи притаманна певна ступінь автономності, яскраво виражений інерційний характер, спроба захиститися від тиску соціальних процесів. Будь-який сучасник прагнув усіма силами зберегти замкнутість звичного маленького світу. У реаліях громадянського протистояння, закріплені у свідомості людей схеми поведінки, засновані на здоровому глузді і життєвому досвіді, переставали працювати. Життєва монотонність, настільки характерна для повсякденного існування людей, ставала недосяжною фантазією. Кожен новий день ставив людину перед необхідністю пошуку нестандартних шляхів вирішення тривіальних завдань. Реалізація потреб та інтересів завжди припускала здійснення особистого вибору. У кризову епоху вибір ставав доленосним, від його правильності в буквальному сенсі залежало життя. У минуле пішли колишні звички, пріоритети, смаки. Символом цього була доля домашніх речей і будинків, які багато в чому повторили долю своїх господарів.

Звичне оточення служило для пересічної людини свідченням стабільності її повсякденного життя. Симптоми неблагополуччя в навколишньому середовищі проявилися, зокрема, і в змінах у колі традиційних предметів. Вплив глобальних процесів у період 1917–1920 рр. на буденність, представлену в даному випадку домашнім майном, представляє науковий інтерес, оскільки допомагає з'ясувати мотиви поведінки пересічного обивателя, причини його вчинків, сенс соціально-політичного вибору.

Побутова складова повсякденності 20–30-х рр. ХХ ст. була предметом уваги багатьох дослідників. Класичним твором з названої теми є книга Ш. Фіцпатрік «Повсякденний сталінізм». У ній багато паралелей з періодом громадянської війни [1]. Житло і побут городян України в 20–30-х рр. ХХ ст. аналізуються в книзі М. Борисенка. В аналізі теми історик часто звертається до подій більш раннього періоду, тобто до 1917–1920 рр. [2]. У 2009–2010 рр. вийшла колективна двотомна монографія під редакцією С. Кульчицького, у якій подана розгорнута картина повсякденності України в роки НЕП [3]. Петербурзькі дослідники Н. Лебіна і О. Чистиков присвятили свою монографію «Обиватель і реформи» повсякденному життю лєнінградців в 20-і і 50-і рр. ХХ ст. У вивченні періоду НЕП вони неодноразово використовували ретроспективу подій громадянської війни [4]. Глибоке, всебічне дослідження, присвячене населенню Уралу, його життю в 1917–1922 рр., належить І. Нарському [5]. На матеріалах Центральної Росії базується книга О. Ільхова, у якій головну увагу приділено матеріальному становищу міського населення в 1917–1921 рр. [6]. Вивченням повсякденного життя на Північному Кавказі багато років займався О. Семенов, який спробував узагальнити основні аспекти теми для всієї Росії [7].

Тим не менш, характеристика міської повсякденності в Україні періоду революції та громадянської війни 1917–1920 рр. в такому її аспекті, як зміни в стані житла, домашньої обстановки, меблів та різного начиння, одягу та інших, необхідних у побуті, речей, ще залишається за межами історичних досліджень. Виходячи з викладеного, метою пропонованої статті є вивчення процесу руйнування звичного світу речей, що оточували міських обивателів до революції.

Для реалізації мети передбачається вирішення наступних завдань: проаналізувати етапи основних змін в стані приватних будинків і квартир; розглянути причини поступового зникнення обстановки, яка раніше оточувала мешканців міського житла; сформулювати соціальні та психологічні наслідки втрати основними групами населення міст традиційного середовища проживання.

З настанням епохи революційних потрясінь, зміни у приватній сфері, в першу чергу, торкнулися власне осель. Вже на початку осені 1917 р у великих містах різко зросла активність на

ринку нерухомості. У Києві почалася «вакханалія купівлі та продажу» будинків [8]. Недовге правління більшовиків вагомо відбилося на житловому фонді. П. Скоропадський, опинився на початку 1918 р в київському будинку своєї старої знайомої: «Кругом порожньо, вікна вибиті, сад розорений. Виявляється, більшовики зробили у них обшук і привели будинок в такий стан» [9, с. 119].

Влітку 1918 в Донбасі були потрібні серйозні роботи з приведення в порядок квартир для робітників, так як «в існуючих квартирах вибиті всі стекла, зруйновані печі, винесені плити, частково зірвані підлоги, поламані віконні рами» [10, арк. 64].

З лютого 1919 р. київські обивателі все більше втрачали замкнутість свого звичного маленького світу. Сім'я київської студентки була змушена потіснитися, і прийняти двох червоноармійців [11, с. 209]. Багато будинків постраждало від бойових дій. У жовтні 1919 р в Києві у квартирі академіка В. Вернадського вікна були розбиті після вибуху. Сусіди академіка придумали заскрити вікна «зі стінок книжкових шаф і картин» [12, с. 171].

Пізньої осені 1919 р. у деяких квартирах мешканці, що повернулися, приводили все в порядок, в більшості інших люди байдуже жили «серед чужих уламків». Не було жодного будинку, де залишилася б в порядку каналізація [11, с. 238]. Київська студентка в січні 1920 р. відвідала квартиру, де на столі були «битий посуд і рвана скатертина» [11, с. 239]. В. Вернадський на особистому прикладі оцінив стан людини, позбавленої власного будинку: «Жахливо жити без кута. Майже без речей, все у чужих, або зсунуті в «ущільнених квартирах». Люди, нарешті, починають знемагати від такого життя» [12, с. 74].

Сумна доля спіткала зручні меблі та інші домашні речі, з якими доводилося розлучатися. Постільна білизна йшла на продаж. Вже у 1917 р. простирадла на ринках купувалися за 20 крб. і через хвилину продавалися за 45 [13, арк. 51]. Юнкер Яконовський в січні 1919 р. на базарі в Кременчуці продав байкову ковдру своєї «білгородської тітки». Виручених грошей вистачило на три квитка на поїзд і ситний обід [14]. У Криму в кінці 1920 р. простирадла були «найкращою валютою» [15, арк. 31].

Меблі й білизна постійно рекувізувалися. У березні 1918 р. в Полтаві В. Вернадський записав у щоденнику, що місцеві жителі обговорювали початок обшуків в приватних будинках: «Беруть, кажуть, білизну та їжу» [12, с. 54]. У лютому 1919 р. київська студентка зустрічала «на кожному кроці підводи, навантажені рекувізованими меблями. До установ ввозять стильні меблі, килими, дзеркала» [11, с. 210]. Багато майна було потрібно для відкриття лазаретів. Червоний командир Демченко в одному з українських містечок зайнявся організацією госпіталю. «Обстежили всі будинки містечка, щоб зібрати хоч яку-небудь кількість ліжок та матраців. По всіх вулицях люди несли подушки, ковдри, килими, перини» [16, с. 237–238].

Городяни рубали на дрова «дерев'яні ліжка та старі стільці» [17, арк. 31]. У квітні 1919 р. все квартирне майно взяте на облік у Києві. Жодні меблі не вивозилися з квартири «без особливого на це кожен раз дозволу» [18, арк. 38]. Підсумком анархії стало практичне зникнення нормальних меблів. В. Корсак, оселившись в 1919 р. у київському готелі, зауважував, що його сусід «влаштувався на ліжку без матраца, з одною пружинною сіткою», а сам він «волів зайняти високе плато з двох столів» [19, с. 165]. В. Шульгін в Одесі в 1920 р. займав квартиру, де, «крім садових лавок», жодного іншого меблювання не було. «Ми спали на голій підлозі» [20, с. 435].

Довелося розлучитися і з багатьма видами одягу. Інтелігенція «скоро переодяглася у придбане у солдатів сіре шинельне сукно, перероблене на пальта» [13, арк. 50 зв.]. Київська студентка звернула увагу на зменшення кількості «елегантних і навіть охайно одягнених перехожих» [11, с. 211]. Потім почалися повальні грабунки, які іноді маскувалися під рекувізацію [13, арк. 28]. Більшовики в 1919 р. в Одесі дозволили залишити кожному жителю «одну пару черевиків, один костюм або плаття, три сорочки, три пари кальсонів, два простирадла, дві наволочки» [21, с. 48]. У квітні 1919 р. київська комісія зі збору одягу при виконкомі опублікувала постанову про здачу буржуазією у семиденний термін надлишків білизни та одягу [18, арк. 75].

У червні 1919 р. київська студентка записала в щоденнику, що «вже чотири місяці» вони ховали своє майно «по знайомим, як злодій – крадене» [11, с. 217]. Часто люди зберігали тільки ті предмети одягу, які вдавалося забрати з собою. Один із знайомих І. Буніна в квітні 1919 р. в Одесі носив на собі двоє штанів і дві сорочки, побоюючись грабежу [22, с. 127]. Знайома київської студентки ходила в кількох «різних сукнях» [11, с. 239].

Нарешті, одяг йшов на продаж або обмін. Біженка з Харкова на одній зі станцій «виминяла свою кофточку на курку» [19, с. 34]. У 1919 р. продукти можна було тільки «виминяти лише за яку-небудь кофточку, сорочку, штани, кашкет» [17, арк. 31 зв.]. При білих в Києві люди «розпродавали речі, плаття, залишаючись часто на зиму без теплого одягу» [19, с. 214]. В. Вернадський у кінці 1919 р. вирішив продати свій фрак, за який обіцяли 1 тис. крб. [12, с. 171]. Цікаво, що в такий час ще існував попит на фраки.

Наприкінці війни відчувався гострий дефіцит найелементарніших речей. У В. Шульгіна з товаришем «була одна вихідна сорочка на двох» [20, с. 435]. Земський діяч Оболенський в 1920 р. в Криму нарікав, що «одяг та взуття зношувалися, і підновляти їх не було ніякої можливості», внаслідок дорожнечі [23, с. 63]. У радянському Харкові, у серпні 1920 р., жінка отримала для носіння «три чоловічих сорочки і спідницю» [24, арк. 41зв.]. У відповідь на висловлене невдоволення місцева функціонерка Т. Троїцька заявила, що «весь Харків роздягнений, весь Харків бос» [24, арк. 42].

Нарешті, багато домашніх дрібниць, які створювали мирний затишок, також опинилися в чужих руках, або просто пропали. «Тисячі звичайних речей, на які раніше дивилися як на щось, само собою зрозуміле, стали трудністю, коштовністю, часом неможливими для отримання» [25, с. 9].

Люди намагалися зберегти хоча б спогади про спокійне життя, у вигляді навіть непотрібних речей. Г. Венус в Сумах звернув увагу, що господиня, у якої вони зупинилися, берегла зламаний годинник, подарований їй загиблому від рук бандитів чоловіку на колишній службі [26]. Біженка з Харкова, яка їхала у військовому ешелоні, щоб зварити курку, скористалася квітковим горщиком, а суп їла «подвійною ложечкою для заварки чаю» [19, с. 34]. Під час відходу з Одеси в лютому 1920 р. В. Шульгін обміняв декілька фунтів кукурудзяного борошна «за чашку якусь», що знайшлася у нього [20, с. 346]. Люди, що місяцями кочували по країні, возили з собою якісь дивні предмети, вкрай незручні в похідному побуті. Можливо, це були милі серцю сувеніри, що нагадували про безповоротне минуле.

Сумними були перспективи домашніх бібліотек, вони також були або конфісковані, або розпродані, або спалені в печах [11, с. 210]. Київська студентка записала в щоденнику влітку 1919 р.: «Хороші книги можна купити на вулиці. Боляче дивитися на ці книги. Майже всі вони з ініціалами, багато з написами» [11, с. 221]. І ще один запис, через кілька днів: «З усіх речей, які гинуть, найбільше шкода книги. Вони купувалися і зберігалися з найбільшою любов'ю» [11, с. 222].

Численний домашній скарб заповнив міські базари, комісійні магазини. У 1917 р. на чернігівському базарі продавалися речі, відібрані під час пограбувань, серед яких були парасольки, спідниці, килими, шкатулки, скрипки, фраки та смокінги, валізи, золоті портсигари [13, арк. 50 зв.]. У 1918 р. в невеликому комісійному магазині Полтави на полицях були виставлені шуби, сукні, калоші, фотографічні апарати, старі іграшки, дитячі горщики, чийсь подарунок, «з ще не стертими написами» [27]. Київський адвокат О. Гольденвейзер зазначав, що базари «отримали характер постійних ярмарків, на яких можна було дістати рішуче все – зрозуміло, уживане» [28, с. 287]. У 1919 р. на базарі Чугуєва продавалося останнє, що було. «Улюблені старі речі» потроху йшли за безцінь «для підтримки нестримного «балансу» бюджету» [29]. Восени того ж року на Галицькому базарі Києва городяни винесли на продаж «і попільничку, і шахові дошки, і піджаки з самоварами, і останні чайні ложки» [30]. У 1920 р. в Севастополі, під час евакуації, майно валялося на брукувці. В одному з покинутих тюків поглядам свідків відкрилися «дзеркала, картини, бронза, дамська білизна, плаття, дитячі речі, ікони та інші домашні дрібниці» [31, с. 96, 99].

Таким чином, упродовж 1917–1920 рр. відбулися глибокі деформації предметного світу. Зникли звичні прикмети мирного часу – доглянуті парки з садовими лавками, чисті і рівні вулиці, громадський транспорт, який справно працював. Почалося руйнування парків, площ і вулиць, їх звичайного вигляду. Крім знищення зелених насаджень, пошкодження фасадів будинків і вуличного покриття, замінювалися новими старі пам'ятники, звичні афіші заклеювалися революційними плакатами. З'явилися несанкціоновані звалища сміття, спочатку за межами дворів, а потім і у дворах. Були захаращені внутрішні приміщення будинків і квартир, тобто зруйнувалися структури внутрішнього простору. Холод у домішках, відсутність комунальних зручностей, необхідність у невідповідних умовах займатися домашніми справами позбавили людей звичного затишку. Потреба змусила відмовитися від безлічі корисних у побуті речей і милих дрібничок, які пішли в обмін на їжу. З квартир зникли домашні бібліотеки, книги з яких пішли або на опалення, або на продаж. Більшовицькі реквізиції довершили справу. Позбувшись всіх зовнішніх ознак міської культури, люди втратили урбаністичний стиль життя, перетворилися на шукачів шматка хліба і поліна дров, що означало втрату соціальної ідентичності. З втратою традиційного середовища проживання, зосередившись на елементарному виживанні, багато городян втратили волю до опору. Психологічний перелом, що стався, вселив у них почуття апатії та байдужості, готовність прийняти будь-які нові правила, нав'язані переможцями, тобто більшовиками.

Список використаних джерел

1. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город / Ш. Фицпатрик. – М.: РОССПЭН, 2001. – 334 с.
2. Борисенко М. В. Житло та побут міського населення України у 20–30-х рр. XX століття: Монографія / М. В. Борисенко. – К.: ВД «Стилос», 2009. – 357 с.
3. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.):

Коллективная монография. Відп. ред. С. В. Кульчицкий. – К., 2009. – Ч. 1. – 445 с.; ч. 2. – К., 2010. – 382 с. 4. Лебина Н. Б., Чистиков А. Н. Обыватель и реформы. Картины повседневной жизни горожан / Н. Б. Лебина, А. Н. Чистиков. – СПб: «Дмитрий Булавин», 2003. – 340 с. 5. Нарский И. В. Жизнь в катастрофе: Будни населения Урала в 1917–1922 гг. / И. В. Нарский. – М.: «Российская политическая энциклопедия», 2001. – 632 с. 6. Ильюхов А. А. Жизнь в эпоху перемен (1917–1921 гг.) / А. А. Ильюхов. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2007. – 264 с. 7. Семенов А. А. Повседневная жизнь населения России в годы Гражданской войны (1917–1920 гг.) / А. А. Семенов. – Армавир: Армавирское полиграфпредприятие, 2005. – 170 с. 8. Миниатюры // Киевская мысль. – 21 сентября 1917 г. – № 100. 9. Скоропадський П. П. Спогади / П. П. Скоропадський. – Київ-Філадельфія, 1995. 10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 5, оп. 1, спр. 53, арк. 64. 11. Дневник и воспоминания киевской студентки (1919–1920 гг.) // Архив русской революции. – Берлин: Изд-во «Слово», 1924. – Т. 15. 12. Вернадський В. І. Щоденники / В. І. Вернадський. – К.: НАНУ, 2011. – Том 9. 13. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 1, спр. 21. 14. Яконовский Е. Фарфоровая кокарда [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.dk1868.ru/history/FARF_KOK.htm. 15. Государственный архив Российской Федерации, ф. 5881, оп. 1, д. 158, л. 31. 16. Демченко М. И. Шестой повстанческий. – М.: Воениздат, 1964. 17. Российский государственный военный архив, ф. 40238, оп. 1, д. 39, л. 31. 18. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 114. 19. Корсак В. В. (Завадский). У красных. У белых. Великий исход / В. В. Корсак // Красная смута. – М.: Содружество «Посев», 2011. 20. Шульгин В. В. Дни. 1920: Записки / В. В. Шульгин. – М.: Современник, 1989. 21. Шкляев И. Н. Одесса в смутное время / И. Н. Шкляев. – Одесса: Изд. центр «Студия «Негоциант», 2004. 22. Бунин И. А. Окаянные дни / И. А. Бунин. – М.: Политиздат, 1990. 23. Оболенский В. Крым при Врангеле / В. Оболенский. – М.-Л.: Гос. изд-во, 1927. 24. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 181. 25. Кравченко В. Я выбрав волю / В. Кравченко. – Торонто – Канада: Друкарня «Українського робітника», 1948. – С. 9. 26. Венус Г. Война и люди. Семнадцать месяцев с дроздовцами. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dk1868.ru/history/venus.htm>. 27. На аукционе // Полтавские новости. – 31 октября 1918 г. – № 156. 28. Гольденвейзер А. А. Из киевских воспоминаний / А. А. Гольденвейзер // Архив русской революции. – М.: Терра-Политиздат, 1991. – Т. 6. 29. Родные картинки // Родина. – 8 сентября 1919 г. – № 62. 30. Безработные // Южная копейка. – 12 сентября 1919 г. – № 4. 31. Слободской А. Это было... (на Украине и в Крыму в 1918–1920 гг.) / А. Слободской. – Харьков: Пролетарий, 1926.

Вьячеслав Попов

ДЕФОРМАЦИЯ ПРЕДМЕТНОГО МИРА В ПОВСЕДНЕВНОЙ ЖИЗНИ ЖИТЕЛЕЙ УКРАИНСКИХ ГОРОДОВ В 1917–1920 ГГ.

В статье охарактеризованы процессы, происходившие во время революции и гражданской войны 1917–1920 гг. в окружающей городских жителей среде, состоявшей из привычных вещей. Определяется судьба всего домашнего имущества, в частности мебели, одежды, посуды, книг, и т.д. Делается вывод, что, в результате утраты традиционного стиля жизни, большинство горожан лишилось не только прежних обычаев и привычек, но и оставила в прошлом свою социальную идентичность. Это явление способствовало победе большевиков и всяческим социальным экспериментам в будущем.

Ключевые слова: национально-демократическая революция и гражданская война 1917–1920 гг. в Украине, повседневная жизнь городского населения, жилищный фонд, домашнее имущество, спекуляция.

Vyaceslav Popov

DEFORMATION OF THE WORLD OF THINGS IN THE DAILY LIFE OF RESIDENTS OF UKRAINIAN CITIES IN 1917–1920

The article describes the processes that took place during the Revolution and the Civil War of 1917–1920 in the environment of urban residents which consisted of the usual things. The fate of the entire household goods, in particular furniture, clothes, dishes, books, etc. is determined. It concludes that, as a result of the loss of traditional lifestyles, the majority of citizens not only lost their former customs and habits, but also left behind their social identity. This phenomenon had contributed to the victory of the Bolsheviks, and all sorts of social experiments in the future.

Key words: the National Democratic Revolution and the Civil War of 1917–1920 in Ukraine, the daily life of the urban population, housing, household goods, speculation.